

A KOZMIKUS CSALÓDÁS KÖLTÉSZETE*

SZABÓ LŐRINC: *TE MEG A VILÁG*

Szabó Lőrinc első önálló kötete a *Föld, erdő, isten* 1922-ben jelenik meg.¹ Verseiben már ekkor külön világot teremt: a görög-római klasszikusok tágas, éles fényben fürdő tiszta és kemény formái, George stilizált, de pontos és részletes természetfestése. Babits átszellemült árnyaltsága „valami parttalan lebegést”, különös zárt légkört alakít ki

* Ez a tanulmány *Szabó Lőrinc költői fejlődése* című disszertációm egyik fejezete, s bár a *Te meg a világ* egyike a legjellemzőbb köteteknek, egy kiszakított részlet természetesen csak vázlatosan mutatja meg a szabólőrinci pálya főbb erővonalait.

Tanulmányomban minden versidétet az első kötetbeli kiadás nyomán idézek. Első kiadások:

Föld, erdő, isten — Gyoma, 1922 Kner

Kalibán — Bp. 1923 Athenaeum

Fény, fény, fény — Bp. 1926 Kultúra

A Sátán műremekei — Bp. 1926 Pandora

Te meg a világ — Gyoma, 1932 Pantheon

Az első négy kötetet később Szabó Lőrinc átformálta, a versek címét megváltoztatta. Ezek az átdolgozott költemények *Szabó Lőrinc Összes Versei* 1922–1943 (Bp. 1943 Singer és Wolfner) kötetben jelentek meg, s e végleges változatokat közli az *Összegyűjtött Versei* (Bp. 1960 Magvető) kötet is.

¹ A kötet 1922 tavaszán jelent meg a Kner Nyomda kiadásában. Viszonylag rövid időszak termése, az 1920-as *Novus nascitur* ordotól eltekintve, a *Nyugat*-ban 1921 áprilistól találkozunk darabjaival. 1922. máj. 1-én már dedikálta apósának, Mikes Lajosnak. Szabó Lőrincé Babitséhoz írt 1922. május 2-i keltezésű levelében így ír: „Mit szóltok a verseskönyvhöz? Nekein természetesen tetszik és nagyon örülök neki. Most a kritikák miatt drukkolok kicsit. De az se lesz nagy baj, ha lehúzzák. A *Nyugat*-ba Mihály ír róla?” (MTA Kézirattár.) Mindez valószínűvé teszi, hogy a *Föld, erdő, isten* 1922 áprilisában került könyvárusi forgalomba.

költészetében. A költő friss, harmatos, kamaszos bájú rajzai, bukolikus képei tudatos kompozíciók — gyermekkorának meghitt környezetére, ártatlan összhangjára emlékezve — legalább annak csalóka tükörképét próbálják visszaidézni. De az idill már nem sokáig tartható fenn — részint, mert a fiatal művész túl szenvedélyes ahhoz, hogy jól érezze magát benne, részint, mert az élet nem idill, különösen nem 1922-ben. A kötet az antik világ helyett lassan saját korának valóságát méri föl, s a láthatáron a kor súlyos felhői ülnek:

Sulyos felhők ülik meg az eget
és csak a gyermek ártatlan szeme
lát csillagot... Körülöttünk a bátrabb
börtönbe-láncolat testvére őrzi
vasbilincset a testvér vasszurony...

(XXX. *Sulyos felhők*)

Szabó Lőrincet a „föld, erdő, isten” paradicsomából a mindent megismerni akaró értelem nyugtalansága, az érzelmi feszültség, s a legerősebb hatalom: a kor űzte ki. Ha eddig csak elvont tapasztalatai voltak, most aztán a maga bőrén érzi, mit jelent itt „szegénynek lenni s fiatalnak” (*Szegénynek lenni s fiatalnak*). Mint *Az Est*-lapok újságírója, megismeri a robotot, a másnak végzett munka taposómalmát, s új könyvében, a *Kalibánban* megkezdődik harca a „sátán piszkával”, az arannyal. A városba került fiatalembert nem oltalmazza többé a természet, szűk bérházak közé zárva él, s ha kilép az utcára „Kint autók, lárma pénz...”² minden az ember és ember közti különbséget hangsúlyozza.

Költészctének heves, tiltakozó hangját egyéni tapasztalatain túl az expresszionista irányzat állásfoglalása formálja. A korai expresszionisták programja — együtérzés a szenvedőkkel, a kiszolgáltatott, cseszt emberrel, mindenfajta erőszak tagadása, a nagyvárosi környezetben elsikkadó egyéniség kiáltása a má-

² A vers a *Kalibán* (1923 Athenaeum) kötetben *Reménytelen ég* címen jelent meg, később az *Ellentétek* címet kapta.

sik emberért — visszhangra talál benne, s magáénak vallja az expresszionizmus filozófiai elődeit: Nietzsche, Freudot, Bergson is. A tudatalatti szabad kivirágzása, az öröklött, öntudatlan hajlamok ereje, a polgári keretből kitörni akaró nietzschei Én forrongása alakítja Szabó Lőrinc kötetlen asszociációit. „Az expresszionista nem forradalmár, hanem csak lázongó, aki meg akar bosszulni egy világot, melyet megváltoztathatatlanak tart” — állapítja meg a festő Jean Bazaine³ —, ez jellemzi a fiatal költő magatartását is.

Az izmusokban egyéniségének legmélyebb vonásait: a kozmikus lázadást, az indulatosságot és a dialektikus gondolkodást éli ki. Az európai költészet rokon törekvéseiben igazolást és biztatást talál, de ezt érzi meg az antik irodalomban is, elsősorban Euripidesnél, s német fordításaiban: Gottfried Bennél, Dehmelnél, Georg Heymnél, René Schickelenél, Georg Traklnál, Franz Werfelnél, sőt a fiatal Goethenél is ez ragadja meg.⁴

A *Fény, fény, fény* kötetben a kalibáni fellobbanás tartós lánggá forrósodik. Egyetlen izzó lobogás ez a könyv, a versekből egy lázas ember kusza, és mégis ütemesen ismétlődő szívdobbanásai hangzanak fel. Itália tiszta kék ege, a Dolomitok tündöklő csúcsai, ciprusok és babérfák könnyű, fanyar illata, a mediterrán táj lágy éghajlata formálja költeményei önfeledt áradását, szinte egy kozmikus méretűvé nagyított utazás rohanásában. Ám az önfeledt álmélködés már nem tarthat sokáig. Szétfoszlik az öncsaló maszk romantikus hite, s a kemény valóságon megtörik a szépség vigasztaló ereje, hisz a „szépségek arzenálja a világ”⁵ csak vágyait gúnyolja.

³ J. BAZAINE: *Notes sur la peinture d'Aujourd'hui* — Paris 1953. Idézi: KOCZOCH ÁKOS: *Az expresszionizmus*, 1964. 58.

⁴ KOCZOCH ÁKOS az expresszionizmus korai elődeinek példaként GOETHE: *Kronosz sógorhoz* c. versét említi, amit Szabó Lőrinc fordított. (KOCZOCH Á.: i. m. 22.)

⁵ Az idézet a *Sikolts, gejszlr! Tavasz! Égbetörő!* c. versből van, mely megjelent a *Fény, fény, fény* (Bp. 1926 Kultúra) kötetben. A későbbi változatban — melynek címe: *Sikolts, gejszlr, tavasz, égbetörő!* — az idézet már ilyen formában nem szerepel.

A 20-as évek Magyarországot villózó, izgatott mozgóképekben tárja elénk. A vér és arany színciben csillog ez a világ is, de más ridegebb költői éghajlat alatt. A vagyon hatalma, az autós, jachtos, színházba, szórakozni járó gazdagok, s velük szemben a „megfojtott agyvelők”,⁶ a szellemi proletárok, a földalatti tárnákban, gyárakban dolgozó munkások „kezek, tüdők, roncs akaratok a pénz keresztjén”,⁷ vagy a leplezetlen nyomor: „koldusmankók az ucca sarkán”⁸ — az egykorú társadalom széles tablóját vetíti elénk. De a hazai viszonyok mellett európai méretekben is megrajzolja az arany nemzetközi birodalmát, „dollárok zöld szemei”⁹ égnék Nizzában s Genovában, míg a „zsákhordó, szolgál, munkás” a kikötőben robotol. (*Óda a genovai kikötőhöz*)

Az 1926 végén megjelenő *A sátán műremekeiben* Szabó Lőrinc a kapitalizmusnak minden eddiginél élesebb bírálatát adja: a szegények testi-lelki nyomorúságát, s a gazdagok haszontalan és fényűző életét egyaránt bemutatja, hogy a szokásos szabólőrinci kontrasztokkal fokozza a hatást. Vergődésének, társadalmi közérzetének pontos és nyers leírása túlnő az egyén sorsának esetlegességén, egy kor jellemző tünetévé válik. A szubjektív megfogalmazás, a szélsőséges átélés, az érzelmek hőfoka csak fokozza a közösségi mondanivaló erejét.

Bár *A sátán műremekei* című kötetben még látszik az avantgard hatása, Szabó Lőrinc hangja egyre realistábbá válik, szinte szándékosan a legpuritánabb témákat választja, melyek először újszerűségükkel, modernségükkel lepnek meg, csak később kezdenek élni, meleg lírát árasztani. Akárcsak mestere

⁶ A vers eredeti címe a *Fény, fény, fény* első kiadásában *Oh, élet, iszonyú csatatér*; *Összegyűjtött Verseiben A hunyt szem balladája* címet viseli.

⁷⁻⁸ *Oh, élet, iszonyú csatatér*. A későbbi (*A hunyt szem balladája*) változatban ezeket a sorokat Szabó Lőrinc elhagyja, illetve átalakítja.

⁹ *Oh, Nizza! Tenger, arany fővény!* — a vers eredeti címe, mely az *Összegyűjtött Verseiben Oh, Nizza, tenger!* címen szerepel. Az idézet csak az első változatban található meg.

— George — ő is a „legközönségesebb pillanatot formálta költői műremekké”.¹⁰ Nem szimbolista ugyan, de verseiben a tárgyi világnak különös jelentőséget juttat; élet- és valóság-szemléletének megfelelően gondolati líráját valamely jelenség, tárgy külső leírásából bontja ki.

1926 és 32 között Szabó Lőrinc nem jelentkezett újabb verseskötettel. Ez az időszak a költő életében a kialakuló magányt, az önmagába zárkózás kezdetét jelenti. Babits elhidegül tőle, a „fiatalokhoz” ekkor még csak laza munkatársi viszony fűzi. *A sátán műremekei* kritikájával, a *Pandora* sikertelen kísérletével, a Baumgarten-díj incidenseivel egymásután csalódások érik, s magánélete is válságba kerül. „Hitre, nyugvópontra vágyott, de nem talált »hitre érdemest«. Így lett szkeptikus, de mindig valami nosztalgiával a szép, jó, igaz után” — állapítja meg Simon Zoltán,¹¹ s valóban ez a kettősség magyarázza meg, hogy Szabó Lőrinc számára egyidejűleg szellemi forrás Nietzsche és George, de Bertrand Russel és Goethe is.

A húszas évek végétől az expresszionizmus egyre inkább elveszti erejét, a kortársak inkább modorosságát, mint friss kép- és hangulatteremtő eszközeit, szabad asszociációit érzik. Szabó Lőrincet *A sátán műremekei*-kötet rossz kritikái, saját érzelmi, szemléleti változásai, költői eszközeinek koncentrációja egyaránt felszabadítja az izmusok befolyása alól. Ugyanakkor Németországban, majd Európa-szerte az expresszionizmust új irányzat, az ún. Neue Sachlichkeit váltja fel.

A német líra az expresszionizmusban felcsigázott, lázasra forrósított testét hűti a konkrét, tárgyas, megszerkesztett versek hideg tiszta formáiban. Szabó Lőrinc, akit a germán kultúra és irodalom intenzíven foglalkoztatott, s akinek eredendő érdeklődését 1927-es német útja csak elmélyítette, szkeptikussá, töprengővé, szemlélődővé váló költészetéhez erős inspirációt

¹⁰ SZABÓ L.: *Stefan George* — Nyugat 1933. II. 603—608.

¹¹ SIMON Z.: *Szabó Lőrinc költészetének keleti vonatkozásai* ItK 1964/2. 162.

kapott az „új tárgyiasság” stílusalkotóiból. Ebben az időben sorra fordítja költőit, különösen Gottfried Bennt és Hans Carossát. Benn „ijesztő realizmusa”, szárazon leíró ábrázolásmódja, természettudományos élményei, szerkesztésmódjának matematikai kiszámíttósága formai, gondolati érintkezési pontokat jelent számára.

A Neue Sachlichkeit hatását Goethe mélyíti el benne, aki nek kifejezésbeli egyszerűsége, nyugodt, egyenletes áradása, emberi gazdagsága feloldja az irányzat merevebb szögletességét, az élmény mikroszkopikusan precíz leírását egyetemesebb, filozofikusabb tartalommal telíti. Szabó Lőrinc ettől kezdve a romantikus én- központú bölcséleti versek helyett a tárgyyszerű részletezés és az élmény kibontásának egyéni ötvözetével – mely bonyolultsága, sokrétűsége ellenére mégis mindig szubjektív, szenvedélyes és közvetlen vallomás marad – új típusú gondolati lírát alakít ki. Megtalálja igazi hangját, amely eredeti és mégis egyszerű. Egyszerűsége nem könnyen szerzett, könnyen eldobható irodalmi modor többé, hanem nagy mélységek fölé feszülő összetartó erő, amit tudatosan hangsúlyoz is: „Ami legjobb, az mindig egyszerűbb minden más megoldásnál – a költészetben a szavak titokzatos meglevenítő ereje mellett ugyanaz a gazdaságosság uralkodik, amely a természet formáiban, a matematika képleteiben és a logikai meghatározásokban”.¹²

Új kötete hat évi hallgatás után születik meg. Már a cím: *Te meg a világ* is jelzi, hogy a költő és a társadalom egyre távolodik egymástól, s ennek arányában Szabó Lőrinc szubjektív látóhatára is leszűkül a „belső végtelenre”. Ahogy szakadnak a szálak, melyek a közösséghez fűzik, úgy veszi el hitének, erejének, világnézeti optimizmusának aranyalapját is.

A Sátán műremekeinek teremtő indulata kozmikus csalódássá változott: az élet kegyetlen, könyörtelen harc, egyetlen értelme maga a létezés. A „célok és hasznok” (*Célok és*

¹² SZABÓ L.: *Beszéd a költőkhöz* — Pesti Napló 1934. nov. 25. 38. (Újraközölve: *A költészet dicsérete* — 393–99)

hasznok között) világában élünk, ahol nincs szükség a szépségre, jóságra, ideálokra, itt a hatalomnak soha nincs igaza, s az igazságnak nincs hatalma. Ebben a különös biológiai tenyészetben csak egy törvény uralkodik: a nagyobb önzés felfalja a kisebbet, mindenki áldozat és hóhér egy személyben.

Míg korai elődje Vajda csak sejtette, Szabó Lőrinc már tudatosan érzi a mindenségbe kítaszított magányos ember tragikumát, aki a kietlen csillagok rácsába fogódzkodva hasztalan próbál nyugvópontot találni. A végtelenség megölte derűjét, a határtalanság megalázta.

Költészetében az ember kegyetlen erők törékeny játékszereként néz farkasszemet a Semmivel, a modern világ tudományos szemlélete — mint a protestáns predesztináció vagy az antik tragédiák kivédhetetlen sorsszerűsége — eleve megbénítja akaratát, tökéletes jelentéktelenségét hangsúlyozva, a világegyetem külső, s az anyag belső rendszerében.

Egyedül, elhagyatva, eszmények és közösség nélkül szükség-szerűen „minden ellenség, ami él” (*A homlokodtól fölfelé*). A természet tüntető közönyének, a társadalom önzésének, haszonvágának hálójában vergődve nincs igazi szeretet, hit, lelkesedés, az „ifjúság” csak „szép butaság” s „új vágy, új hit, újszínű zászló? Játék, fölösleges” (*Tehetetlenül*). Ebben a külön kozmoszban már semminek sincs varázsa, hamvassága, a meddő tétlenség vagy a hívó akarat egyaránt eljut a kiábrándultságig.

Szabó Lőrincet kegyetlen nagyvonalúság gyötörte mindig, a mindenség teljességénél kevesebbel nem elégedett meg sohasem. Minden nő szerelmét, minden szépség izgalmát magának követelte, a tökéletes önzetlenség és szabadság mellett a teljes igazságot és mindentudást is. A látható, tapintható, változó világ lankadatlan csodálója volt, miközben valami egyetlen statikus bizonyosságot, valami létező, de számára megismerhetetlen törvényt, abszolútumot hajszolt.

S minthogy mindezt nem kaphatta meg, mivel választania kellett és nem tudott, inkább mindent eldobott magától, így vélte megőrizni igényességét. Ami egy kicsit kevesebb volt

a tökéletesnél, már nem jelentett számára semmit. Könyörtelen szellemi gőgje nem túrt meg alamizsnát, félmunkát. Ha az ég nem lehet felhőtlen, ragyogóan kék, akkor fessük feketére és oltsunk ki minden csillagot:

Menjetek máshoz vigaszért!
Paphoz! Nőhöz! Akárhova!
Aki itt még örülni tud,
hazug, gonosz vagy ostoba.
Nektek öngyilkosság, ami
nekem céltalan nyugalom:
mindent tudok és tűrök és
unatkozom.

Hogy más is voltam, nem segít,
hogy más is leszek nem vigasz;
hogy tisztább voltam, tévedés,
hogy tisztább vagyok, az is az.

(*Bolondok*)

Előbb hajlandó vállalni a teljes nihilt, az önmagába hulló, értelmetlen életet, a visszájára forduló indulat jeges iszonyát: az undort és unalmat – csak ne váljon középszerűvé, ne legyen megalkuvó. Inkább a teljes szkepszis, mintsem józan realitással akár egyetlen álmunk megtagadása.

E széthulló világban ugyan mi más maradhatna meg a költőnek, mint a kételkedés? Gyanakvása a bonckés, amellyel a lényegéről lehántja a látszatok leplező rétegeit.

Kételkedésének alapja az ész tisztelete. A 18. század áhitatával hisz a „rációban”, a megismerés teljességében és végtelenségében, de tagadja annak rendező és irányító szerepét. Az agynak csak rögzítő, tudatosító szerepe lehet magasabbrendű tisztaságában is, mert az ösztönök erősebbek. A látható, érzékelhető anyaghoz tapadó világban, ahol a közös kiszolgáltatottság minden korlátot elmos, tudatunk hasztalan erőlködik célt és feladatot teremteni. A természet és a társadalom vak, kiszámíthatatlan erőik harctere, hiába keresünk benne logikát. A felismerő emberi tudat reménytelen hősiessége,

mely vállalja az eleve kilátástalan küzdelmet, mégis tiszteletet ébreszt a költőben. S bár a boldogság számára csak infantilis remény, kíváncsisága és életszeretete távol tartja tőle a teljes fásultságot. A hideg értelem és szkepszis megakadályozná ugyan a bizakodást, de az élet ereje a rideg valóságot könnyebbé oldja, a kételkedés a teljes nihilt is kétségessé teszi. Hiába mondja a „bölcesség”

Mindenkinek csak az igaz,
ami hasznos neki!

Alkudj meg és élj, az is elég,
bolond gyerek!
Ne sírj; s ahol mindenki vak,
hunyd be te is a félszemed!

(Fiatalokhoz)

mert a költőnek szíve szerint csak egy vágya van:

Menteni, menteni, megmenteni!
Könyörögni az istennek, aki
megunta örök trónját, ingatag
angyaloknak, hogy le ne bukjanak,

visszaszegezni hulló csillagot,
mosni a felhőt, ne fogja mocsok,
látni a rosszat: nincs semmi szilárd:
és mégis akarni az ideált.

(Felirat)

Ezt az alapvető ellentmondást Szabó Lőrinc nem is tudja feloldani, nyugalmat keresve ezért menekül az individualizmusba. Mivel teljesség-igényét se morálisan, se társadalmilag nem tudja kiélni, egységes világképe felbomlik s totalitás vágya az egyén korlátlan kiélcsénck „igazságává” alakul. Ez a bonyolult szituáció alakítja a költő egyéniségét, hangját, teszi disszonáns emberré, akinek egész élte „leplez és leleplez”

Minden erényed bűnben született és
bűn lesz megint,
de az akkordba a sokféle zengés
viszi a színt.

Kiépited magadból, mint a számok,
a végtelent,
és mert csupa rendetlenség vagy, álmod
s urad a rend.

Nevetve cáfolsz, hogy cáfolva hidd el,
amin nevensz;
igaz egész csak ellentéteiddel
együtt lehetsz

(*Tao Te King*)

Világnézet és egyéni hajlamok így szoros börtönbe zárják Szabó Lőrincet, akinek művészi valósága lassan a „belső végtelenre” korlátozódik. A világ és a költő közé hermetikusan záró üvegfalak csúsznak:

Mint héjj az almát, borít a magány,
körülkerített és szólt: „Ennyi vagy!”
Hordom az élet bőrét, burkomat
s látom, mindenki páncélt hord magán.

A mindenségből furcsa kivonat:
millió véletlenből összegyűltem,
de már megszületve elkülönültem
s most magány vagyok s uj magányra mag.

(*Magány*)

Jeges, metszően kemény, kegyetlen légkör uralkodik a szűk rendszerben, de itt a költő végre korlátlanul kiélheti féktelen szabadságvágyát. Hiszen személyes problémáját fogalmazza meg, mikor az egyén jogait hangoztatva kijelenti: „Ha mindig csak megértek, hol maradok én?”

Nem! nem nem bírok már bolond
szövevényben lenni szál;
megérteni és tisztelni az őrt
s vele fájni, ha fáj!

(*Az Egy álmai*)

S hogy önmaga előtt is indokolja az egoizmust, bebizonyítsa annak „jogosságát”, a világ önzését és a dolgok relativitását emlegeti, fájdalmait, szenvedéseit panaszolja:

Már roskadok, s egy terhemet is
 ki veszi, ki veszi le?
 Mi közöm az olyan világhoz,
 amelynek hozzám nincs köze?

(*Ne magamat?*)

Ketten vagyunk, én és a világ,
 ketrebben a rab,
 mint neki ő, magamnak én
 vagyok a fontosabb.

(*Az Egy álmai*)

A teljes egyedüllétet azért még ő sem viseli el, hiszen a gőgnek alázat kell, az önzés termőtalaja az önzetlenség, király csak az lehet, akinek van alattvalója. Szabó Lőrinc végzetesen bonyolult, az árnyalatokra túlérzékeny ember, aki nem akar és nem tud egyetlen igazságot, egyetlen utat vállalni. S mert nem elég erős, hogy magát jól érezze, kiszolgáltatottságot kell teremtenie. De van-e nagyobb kiszolgáltatottság mint a szerelem? Ezért lesz ez az érzés menedéke, amelyben büntetlenül követelhet teljes önzésért teljes önzetlenséget, „Semmiért egészen”-t. Mivel nem vállalja a nőt a férfi egyenrangú társának, szerelmi élménye jobban vonzza, mint szerelmese. Nem tud lemondani, áldozatot hozni érte, jelenlétét csak úgy érzi, „ahogy a szíve dobog” (*Egy asszony beszél*) saját részeként, jogos tulajdonaként méri fel, veszi birtokába. Ő, a gondolkodó, dolgozó férfi, a nőt, akit eltart, nem tekinti egyébnek, mint „irgalmas kábítószer”-nek (*Nők*).

Saját lelkifurdalását, mások szemrehányásait, kritikáját könnyed mozdulattal hátrítja el: Mit vádaskodtok, hisz éppoly bűnösök vagytok, mint én, különben sincs egymáshoz közünk, önmagunkon belül semmi sem tilos, „mi csak mi vagyunk, egy-egy magány, se jó, se rossz” (*Az Egy álmai*). Morális ítéletet nem mondhatunk a világ biológiai szemléletének jegyében, a természetnek nincs erkölcse. Mindenféle hit és szokás csak „konvenció”, mert „ami él, annak mind igaza van” (*Az Egy álmai*). A világban minden viszonylagos, ha az ember önmaga mércéje, az igazság csak „idegállapot vagy

megfogalmazás” (*Az Egy álmai*) kérdése. Ahogy anarchista lázadó volt a társadalmi kérdésekben, anarchista az etika problémái közt is, hisz „Az irány már csak tünemény s mérlegeink ingó kalandok” (*Csillagok közt*). Ha nincs mérce, ha a világ alaptörvénye morálisan is a relativitás, csak a szándékot vizsgálhatjuk, eredményét a tettet, soha. Így a mindent-megértés mindent-megbocsátássá alakul. Ha elvetjük az ítéletmondás jogát, a változtatás szelleme sem gyötör senkit:

Emberek, ti ítélni mertek?
Tudhatjátok (azt hiszitek?)
mért volt mindaz s mi lehetett,
amit más tett vagy sohasem tett?

(*Csillagok közt*)

A magyar költészetben az egyén jogait tán senki sem kiabálta ki nála gőgösebben. Pedig a magány kínjait, az egyedülletet sziszegve és jajgatva bírja csak elviselni.

Mindig egy testbe zárva lenni?
Mindig csak én? Sohasem más?
Sehol igazi változás?
Hogy bírjátok ezt elviselni?

(*Börtönök*)

A közösséghez már csak egyetlen szál köti, a részvét. Az emberiségen segíteni reménytelen, az élet alaptörvényeit nem lehet megváltoztatni, de legalább szánakozunk a szenvedőkön, az áldozatokon.

A *Te meg a világ*-kötetre nemcsak a metszően éles, pontosságában kegyetlen és mégis szenvedő individualizmus jellemző, hanem egyfajta tapasztalati, de költőiségében mégis spirituális materializmus is. Szabó Lőrinc az érzékelhető, tapintható világ szerelmese, számára a testi valóság, az anyag, örömeinek egyetlen és legfőbb forrása. A tudományos pontosság és a lankadatlan, gyermeki csodálkozás különös ötvözete jellemzi szemléletmódját: „Csak a lélek őskorában, amikor még istenek rejtőztek minden jelenség mögött, lehetett olyan áhítatosan és gyermek mód csodálkozni, mint az utolsó

másfélszáz esztendőben. A materializmus és a materialista szónak ma egészen új értelmet kellene adnunk. Az anyag, az anyagi világ a legnagyobb csoda, amellyel csak találkozhatunk”.¹³

Költészete a modern tudományos világkép valamennyi eszközt és formáját felhasználja, matematikaian precíz, a kémiai analízis és szintézis módszerével él, filozófiai és etikai értékeit a fizika relativitás tanára építi, pszichológiai megfigyelései mikroszkópiusan élesek, gondolkodási formái dialektikusak. Nem hisz a túlvilágban, Istenben vagy az anyagi valóságon kívül létező mozgató erőben, materialistának vallja magát:

Barátaim, hogy tudjak hinni másban,
mint az anyagban? Egyetlen valóság
az anyag . . .

(*Materializmus*)

Mégis mindez nem világnézeti materializmus. Elismeri ugyan, hogy „Az élet mozgás. A protonok és elektronok őrült és rendszertelen viharzásába talán a véletlen vitte az első törvényeket, a véletlen teremtette meg az első egyesüléseket, központ-kialakulásokat, irányelveket és kényszereket: de ezeknek az első (és természetesen még emberenkívüli) törvényeknek lazíthatatlan logikuma rendezte, fordította milliárd és milliárd éven át a — talán vak és buta — anyagot valami olyan elrendeződés felé, amely a lehetséges és kényszerű csodálatos találkozásai révén lassankint létrehozta a mai életünket és világunkat. A világteremtés szakadatlanul folyik, bennünk és általunk is folyik. Mint zúgó szövőszék dolgozik körülöttünk az idő, mondta Goethe s talán ez a külső világ a ragyogó (és sajnos, néha olyan komor) mindenség és istenség eleven ruhája, maga az isten.”¹⁴ Ám ez a panteizmusba hajló

¹³ SZABÓ L.: *Technika és költészet* — Új Idők 1944 húsvét 391—93 (Újraközölve: *A költészet dicsérete* — 418—24.).

¹⁴ SZABÓ L.: i. m.

materializmus a világ mozgó egységét csak merev szerkezetekből tudja összerakni: „Minden technika, talán csak a húsunk nem az. A húsunk? De la Mettrie már gépnek tekintette a testünket”¹⁵ — állapítja meg, s példájához hasonlóan vallja magáról: „gépész vagyok, aki saját szerkezetének börtönében vakon tesz-vesz” (*Börtönök*). A tudomány görcsös tisztelében, az egyszer kialakult tények és viszonyok determinált, zárt rendszerében élve, az anyagi világ fanatikusa ugyan, de tagadja annak minőségi különbségeit, az embert nem a társadalom, pusztán a természet produktumának tartja.

Magányom koronás ura,
mint minden féreg, vagyok én;
nem több, mint, amit megeszek,
az állat, vagy a rab növény.

(*Bolondok*)

Az egyén és természet kilátástalan küzdelmében, az erőviszonyok alapján, az anyagot ruházza fel az ember tudatosságával, és az ember válik „holt eszközzé”, tehetetlen anyaggá. Így racionalizmusa ellenére materializmusát valami különös misztika szövi át. A tárgyi valóság számára élő, lélegző, szinte gondolkodó szellemiséggé válik, telve emberfeletti erőkkel:

— — — — —
mindenütt új istenek lelke vedlik
és kísértetek járnak az anyagban.
És az aszfalt már nem aszfalt alattam
és lépni már sehová sem merek,
hisz mindenütt rejtett életeket
roncsolok szét ok nélkül valahol
az anyagban, mely értem robotol.

(*Materializmus*)

Az élet s a világegyetem, mint fölfoghatatlan és óriás, pontosan egymásba kapcsolódó géprendszer dolgozik és

¹⁵ SZABÓ L.: I. m.

mozog önmagáért — öncélúan s így értelmetlenül. Az anyag titokzatos, megváltoztathatatlan belső törvényei és parancsai irányítanak nagyobb zsarnokként, mint bármilyen külső hatalom:

a sok titok, amiből a jelen
kint és bent összeállt,
szerkezetemben működik
és figyeli magát.

— — — — —

hány kéz szed szét és hány parancs
rendelkezik velem!
Kezek szélvésze motollál
örvényt körém:
mind préda vagyunk
s ki lehet szökevény?

(A bolond kezei közt)

Szabó Lőrinc univerzumában minden tele van ellentmondásokkal, görcsös és váratlan buktatókkal, így az anyag és szellem viszonya is. Test és értelem szinte a tudathasadásig harcban áll egymással, „a test” kegyetlen és örök gépéhez „parancsait az ész hiába küldözi” (*A belső végtelenben*), mert akaratunkon belül „külön törvény szerint él” bennünk „egy ailág” (uo.). Szervezetünkben „a szent, kormányzó kémia” (uo.) uralkodik, határtalanul és szabadon. Az agy ugyanolyan szervünk mint bármelyik, a szenvedések, a tehetetlen, s ezért kínzó öntudat lakóhelye, „szörnyű üzem”, „melynél különb pokol nincs s melyben töviseit termia gondolat” (uo.). Idegrendszerünknek, akaratunknak nincs hatalma testünkön:

nem több akaratod, e dölyfös, hiu szolga,
mint érzékeny lemez vagy néma óralap,
amelyről az erők birkózását szorongva
olvassa, míg lehet, a mérnök öntudat?

(A belső végtelenben)

Az ösztönök meghatározó szerepét hangsúlyozó freudizmus, az élet értelmetlenségét hirdető Nietzsche és Schopenhauer komor tanai, a modern tudományokból tévesen leszűrt s ezért bi-

ológiai determinizmusba fuló materializmus, saját egyéni és társadalmi tapasztalatai szorították Szabó Lőrincet a „józan objektivitás” kegyetlenül kiszámított mikrokozmoszának falai közé. Ám a költő teljességvágyát ebben a „belső végtelenben” sem tudja kiélni, személyiségének harmóniája felbomlik, szív és agy, szenvedély és értelem, a hús ösztöne és a tudat fegyelme egymás ellen fordul. Barbár ösztönösségét, idegesen érzékeny értelmének finomra csiszolt, de páncél keménységű formáiba fogja ugyan, ám az ellentétek robbanásig hevülő feszültségét nem tudja levezetni. Ez a feszültség, mely költői creje is egyben, misztikus materializmusának tragikus szint ad, jelzi a kibontakozó válságot:

— — — — —
 mért dolgozik hús, föld, fa, érc, üveg,
 növények teste, ezerféle vér,
 mely valahol s valahogy mégis él,
 rejtett gerincek titkos veleje,
 testtelen mozgások szent ereje
 mért dolgozik érettünk szüntelen,
 alázatosan és türelmesen,
 mért dolgozik, mondjátok meg, miért:

mért dolgozik a test a lélekért?

(*Materializmus*)

Belső világának disszonanciája érzelmi életét sokszínűre festi. A szerelemben elsősorban menekülést, a vágynélküliség nyugalmát, a fizikai birtoklás részegségét keresi, de a „tündértű kéj” (*A belső végtelenben*) nem hoz megváltó, problémátlan boldogságot, sőt megkínozza ellentmondásosságával. Szereti ugyan, mert egyetlen námornak, feledésnek, egyedül üdvözítő boldogságának tartja, de gyűlöli is, hisz az ösztönöktől az öntudat tisztaságát félti. Az érzéki egyesülés szinte misztikus szertartás számára, s az anyagi világ, de még a tudat örök mozgatójának is a vágyat, a szerelmet vallja. „Az egész valóság egy csodálatos költészet, csodálatos idegjáték. Én a magam részéről odáig megyek, hogy még a gondolkodást is érzékiségnek, valóságos szeretkezésnek tartom, lévén az agy-

velő is csak egy fazéknyi ideg”.¹⁶ Ebben a nagy kozmogenetikus érzésben feloldódva, a nő csak eszköz, egy titokzatos áramkör villanyvezetéke lehet. A költő minden asszony után sóvárog, hogy ezer csatornán át kapcsolódjon a mindenséghez, de mert a teljesség itt is lehetetlen, a vágy megalázza, az ösztönök mámorát a tudat keserű józansága váltja fel. A megismerés izgalmát önmagáért élvezzi, sohasem törekszik valamilyen gyakorlati haszonra, s a szellemi biztonságot, az igazmondás kegyetlenségét többre értékeli az öncsalásnál, a testiségnél. Ezért ünnepli áhítatos dicsőítéssel a test hatalmát:

Testem, hazám,
te vagy egyetlen birtokom,
te vagy a földem és az ország,
értem verejtékezik orcád,
sebeid sírva csókolom,
mert igazán
eggyebb vagy velem, mint anyám,
otthon, gép, erő, munka, gyár vagy, —
testem nyomorult proletár vagy
s ha van, te vagy, csak te vagy a hazám.

(*Testem*)

Ezért érez lelkiismeretfurdalást, undort az érzékiség miatt. gyöngeségnek, öncsalásnak véli, fél a kiszolgáltatottságtól;

Bujj el magadba, nyomorult:
egy még szent s tiszta, az agyad,
melyben a test számára csak
undor és megvetés maradt.

— — — — —

Ébredj! A pizok csalogat!
Vigyázz! Maradj a magadé!
Férfi, légy tiszta legalább
a homlokodtól fölfelé!

(*A homlokodtól fölfelé*)

¹⁶ SZABÓ L.: *Magyar költők 1933-ban* — Pesti Napló 1933. júl. 2. 147. sz. 36.

De a szégyenkezés, a bűntudat, a megalázottság, a visszafojtott vágyak és a megsértett önzés rögtön visszavág:

Szégyen a test? lealjasít?
Nagyobb szégyen, hogy gyötrődtem miatta
s gyér örömöm parazsait
didergő magányom is oltogatta.

(*Vámpírok ellen*)

Moralista és pszichológus egy személyben, s e kettős súly alatt vergődik szüntelen, — ahogy Illyés Gyula mondja: „A moralitásból — akárcsak Baudelaire — nem döntést szabott ki magára, hanem penitenciát”.¹⁷ Erkölcsi igényessége kényszeríti, hogy individualizmusa miatt önvádat érezzen, de mivel ez megszegyeníti, azonnal föl is lázad ellene, bűntudata visszájára fordul, a halál árnyékában a pszichológia kemény fegyvereivel védi az egyén jogait. „... mind gonosz, ami árt nekem!” kiáltja és

Mért bűn? Ki örült tette azzá?
Senkinek sem ártok vele.

(*Vámpírok ellen*)

Bűnös a test? Elhinni bűn!
Bűnös, mégis? Mit tudom én!
Talán a törvény az, nem én.

(*A test védekezik*)

A testi, anyagi valósághoz a halálfélelem riadtságával is ragaszkodik, hiszen ez földi hazánk, egyetlen birtokunk‘ (*Testem*), öntudatunk létezési formája. Életünk „az örökletben csak egy pillanat” (*Meg fogok halni*), s az ész mit sem segíthet rajtunk, csak fokozza kínjainkat.

A polgári irodalom létszimbólumai mellé Szabó Lőrinc is állít egyet, az ismeretlen éjszakai úton, a reménytelen sötétségben robogó autóét, amely egyedül, elhagyatva halad, hisz „már csak mi világítunk magunknak” (*Évek*).

¹⁷ ILLYÉS GY.: *Szabó Lőrinc, vagy boncoljuk-e magunkat elevenen* — Alföld 1956/2 55–72 (Újraközölve: *Ingyen lakoma* II. 190–238)

Az út végén, az értelmetlen élet után az értelmetlen halál vár ránk, minden vallási és emberi vigasz, Isten és túlvilág nélkül, majd az enyészet még egyedüli birtokunktól, testünktől is megfoszt:

Még húsz év, tíz, talán harminc, esetleg ötven,
de tán csak egy, vagy annyi se,
mindegy, végez velünk a betegség, az undor
vagy a véletlen fegyvere.

(Kortársak)

Testünket „mint szemétre dobott ruhát” (*Árnyék*) a férgek porlasztják szét, az anyag visszaköveteli darabjait, s az örök körforgás, amelyben a legkisebb élőlénytől az emberig minden részt vesz, kegyetlenül és érdektelenül folyik tovább. Az elmúlás drámáját csak néha oldja fel egy csendesebb panteista hangulat vagy dekadens halálvágy. Alapérzése azonos Kosztolányiéval, ő is rémülettől tágranyílt szemmel méri fel az egyszerű, szinte véletlen létezés s a megsemmisülés iszonyát:

... értsd meg: csak egyszer!
csak most! csak itt! és
sehol soha többé!

— — — — —

Kívüled semmi sincsen:
egyetlenegy vagy
egyetlenegyszer
s oly árva, mint az isten.

(*Egyetlenegy vagy*)

Élményéhsége, mohó gyönyörvágya azért olyan tragikus, boldog természeti pillanatai, a mindennapok apró örömei, tárgyai azért oly sugárzóak, mert a mulandóság kontrasztjában villannak fel. Hangját a búcsúzás teszi intenzívvé, hisz minden percben a halálhoz méri az életet. „A meghalás kényszerét olyan beavatkozásnak érzem legegységibb jogaimba, terveimbe, hogy mellette tulajdonképpen egész jelentéktelenné válik az élet minden mozdulata, kínja, öröme, célja. Nekem,

ha már élek, és ha már öntudatom van, többek között örökkévalónak is kellene lennem ahhoz, hogy jól érezhessem magamat ezen a földön: s persze olyan örökkévalóság kellene, amelyet, ha kívánom, módom legyen örök megsemmisülésre változtatni. Örök élet kéne, a halál jogával. Most „arasznyi” létem van, a halál kényszerével... Ez a helyzet. Omár Kháyyám azt mondta rá, hogy: szemtelenség! Az is, a legszörnyűbb diktatúra. Ennélfogva nem tisztellem.”¹⁸

Bár Szabó Lőrinc a halál árnyékában értelmetlennek látja a létezést, mégis ragaszkodik a természet és a művészet szépségéhez, az apró emberi örömhöz, gondokhoz, s e ragaszkodásban rajzolódik ki költészetének humanitása. Ha individualizmusa következetesen önelégült lenne, elfordulnánk tőle, de mert szenvedő és boldogtalan, elrettentő példává válik, állandóan tudatosítja bennünk reménytelen kettősségét: értelme nem bír bízni abban, amiben szíve szerint még mindig hinni szeretne:

Óh lelkem, be nehéz! s mint vád, ijeszt,
 hogy srodon ez volna jó kereszt
 és felirat:

„Nevesd ezt a boldogtalan, aki
 hitetlenül is próbált tartani
 egy isteni és álmodott világot,
 amelyben minden pusztulásra vágyott.”

(*Felirat*)

A *Te meg a világ* nemcsak tartalmi, formai szempontból is lényeges állomása a szabólőrinci pályának. Ahogy eszmeileg egyensúlyt próbál keresni, keserű tapasztalatai, individualizmusa ellenére érzelmi nyugvópontra vágyik, látva „a rosszat: nincs semmi szilárd: és mégis akarni az ideált” (*Felirat*), ugyanúgy kifejezésmódját is igyekszik harmonikusabbá alakítani, stílusa lassan fegyelmeczettebbé, elmélyültebbé,

¹⁸ SZABÓ L.: *Élet és halál*; Az öngyilkos – Novák Rudolf és Tsa. 1935. 103.

klasszikusabbá válik. A költő egyéni útjának és a korszak irodalmi váltásának találkozása modern, érzékeny, tömör és hagyománygazdag lírát alakít ki.

Új kötetében a forma és tartalom egymásra találása nem múltja megtagadásával történik, fiatal éveit dúsabbá, érzékeltebbé tették képeit, egy-egy expresszionista, impresszionista vagy egyéb „izmusos” jelző, ige, stíluszajtság még feltűnik, de már csöndessé szelídülve, alázatosan szolgálja a mondanivalót. Szépen csiszolt, nyugodt versszerkezetei minden szellemi és hangulati izgalom hatására meleg fénnnyel izzanak fel, a szivárvány minden árnyalatát megcsillantva. A költemény külső acélváza egyszerre bontja ki a gondolat erejét, és fűkezi meg a nyugtalanul dobogó szívet, hogy csak valami tompa zsongással halljuk viharokat kavarázó zúgását, sokkal félelmetesebben, sokkal drámáiban. Szenvedély és értelem harcából így különös intellektuális líra születik, amely megőrzi a szenvedély erejét, de formákba zárja nyugtalanságát, az ész hideg logikájából csak a fegyelmező harmóniát fogadja el, nem a hűvösséget. Romantika és klasszicizmus találkozásából nagy költészet születik.

A *Te meg a világ* már nem a közvetlen líraiság könyve, hanem a bölcséleti és lélektani elemzés kettős sugártörésű prizmáján átszűrt érzelmeké. Hangja mégis mindig szubjektív, közvetlen, hitelességét éppen a lelki folyamatok epikai rajza adja meg. Szabó Lőrinc erősen gondolati költő, de nem filozófus; e kötetében emleget pesszimista közhelyeket, ám olyan intenzíven, olyan újszerű helyzetekben, hogy átélésük hitelessé válik. Ahogy Németh László írja róla: „Nem mert nagyszerűek a gondolatai, hanem mert nagyszerűen küszködik a gondolattal,”¹⁹ azért olyan izgalmasak és tanulságosak versei. S bár mindig a dolgok végső rendje érdekli, nem elmélkedik elvontan, hanem a valóságból táplálkozva, adatszerűen hite-

¹⁹ NÉMETH L.: *Magyar líra 1932-ben* — Tanú 1932—33 I. 174—89. (Újraközölve: *Öt költő* címen — A Minőség Forradalma III. 1940. 103—17)

les. Keménységtől, szárazságtól mégsem kell félnie, mert áradó indulatisága, érzékletessége mindig megőrzi hangja frissességét.

A magyar költészetben újtípusú költői magatartás meghonosítója. A nyugati líra már Baudelaire-től kezdve keményebb, elvontabb, a nagyvárosi élet tükrözésének megfelelően személytelenebb. Kerüli a vallomást, az érzelmi telítettséget, a magyarázó-tanító hangot, átalakult, oldott idő-élményével, szabad asszociációinak képmontázsaival a tudományhoz hasonló objektivitás felé tör. Szabó Lőrinc európai ízekkel telítve, de a magyar költészet szemléletességének, realizmusának jegyében meglazítja az ábrázolás merevségét, s klasszikus formaigényével az átvett stíluselemek feszültségét kiegyensúlyozza.

Költeményeinek titka: mondat és versépítés virtuóz kiszámítottsága. Ahogy a modern vasbeton hidak, ívek, a szerkesztés csodái, mert csak egy-két helyen vannak alátámasztva s kemény, szinte nehézkes anyaguk ellenére ettől lebegően könnyedek, ugyanígy verseinek kompozíciója is ilyen finom, hajlékony lengéséget csal elő képzeletének keményebb anyagából. Minden csupa szerkezet, de olyan arányos, merész és váratlan, hogy gyönyörködnünk kell benne. A fölösleges díszek eltűntek, a vers az épület erejével, magasba szökkenésével hat, s szinte szemünk előtt készül. Legtöbbször egy közvetlen érzékszervi benyomás, egy tárgy vagy dolog az alap, melyből tüneményes gyorsasággal bontakozik ki a gondolat egész rendszere. Átélő képességével a legjelentéktelenebb jelenséget is költői magaslatra emeli.

Gyakori formája a belső monológ, melyben „agyának tükörszínjátékát” (*Embertelen*) a maga élményszerűségében ragadja meg. A következtetések egész rendszerét tárja fel mozgásuk feszültségében, s a töprengés folyamatos ábrázolásával sikerül megvalósítania a tökéletes közvetlenséget, író és olvasó érzelmi egyidejűségét. A modern lélek lelkiismereti harcában — érveket és ellenérveket sorakoztatva — szinte a régi magyar irodalom, vagy Villon költeményeinek vitázó hangját

eleveníti fel. Sokszor egy-egy vers két, elkülönült részből áll, s az egymásnak szögesen ellentmondó vélemények összecsapásából alakul ki a stílusizgalom.

Ahogy Szabó Lőrinc írja: „Szükséges hozzá, hogy a vers mindig valami belső alkalomból szülessék. Hasson az érzékek, a szenzualitás, a realitás igazságával, melegségével; csak így tudja közvetíteni az élmény elevenségét, az első meglátás közvetlenségét, színét, ízét, örök újságát. A költészetben nagy lehet valami, mert nagyon finom, nagyon törékeny; erős és hatalmas lehet noha dekadens! Legyen igaz, legyen pontos megfigyelés, kivonatolja és merítse ki a lényegét. Ne rettenjen vissza, hogy csetleg szokatlan, zord vagy kellemetlen, hogy ellentmond az általános hiedelmeknek. Bátorsága és hősiessége a kifejezés biztonsága és igazsága”.²⁰

A költemények szerkezete tökéletesen kiszámított, mégsem mesterkéltsé sohasem, mert geometriai vonalait a lendület hajlékonyá finomítja. Az arányok diadala ez a költészet, s ezért harmonikus minden belső disszonanciája ellenére. Verseit valami titkos kohéziós erő líthatatlanul összetartja, szerves egységgé formálja.

Világának alapvető tragikuma, Shakespeare és Browning nyomán, drámai formát alakít ki: belső monológjainak látványos egyszerűsége szinte balladai. Bár élményeit ellentmondásaiban fogalmazza meg, eszmerendszere mégis mindig nagyvonalú lobogó indulataiban is. A vers hangulata és kifejezése, tartalma és külső alakja csak egy magasabb síkon összehangzik. A forma vaspántjainak ölelése szorítja ki a nyelv szétfolyó, puha anyagából a felröppenő gondolatot, a születés harcának borzongató szépsége bűvöli el olvasóját. Az indulat röpítené a vers testét, de a száguldás a forma ellenállásán megtörik, ám a visszafojtott lendület creje átsüt rajta, s a különös egyensúly modern, lélektani élménnyé formálja költészetét; tökéletesen kifejezi a teljességvágy, a szabadulás tehetetlen

²⁰ SZABÓ L.: *A költészet dicsérete* — Új Idők 1941. febr. 16. 181–82 (Újraközölve: *A költészet dicsérete*, 402)

kitörési kísérletét. Feszültségteremtésének eszközeit még az expresszionizmus idején alakította ki: a fokozatosságot, ismétlést, szimultán sűrítést most is felhasználja, s a kifejezendő jelenséget valamennyi érzékszervvel egyszerre érzékelteti, hisz véleménye szerint egyszerre „látjuk, szagoljuk, ízleljük, tapintjuk, rágjuk és esszük az élményeinket”.²¹ Szemléletességével is tömörít, a fogalmak megszemélyesítésével – melyben Shakespeare és Babits a mestere – absztrakciói szinte élő anyagnak hatnak. Korábbi szabad asszociációit, a különálló, montázszerű képeket most egymásra kopírozza, folyamatos, fuga-szerű, bújkáló és összeszövődő dallam és gondolatvezetést használ:

hullám alatt s hullám felett
 örök-sóváron s meztelen
 hullámok úsznak, testtelen
 gondolatok, szerelmesek,
 forrón, buján, reménytelen,
 hullámok végtelen sora,
 boldogtalan hullámok a
 szerelmes tengeren.

(Tenger)

Drámaisága nemcsak költői fogás, de lelkialkat és világszemlélet is, ezért hatása igen intenzív.

Stílusa keményen kopogó, metszően pontos és érzékletes. Sohasem fejteget hosszan, nem hangulatokat akar festeni, hanem lelki helyzeteket analizálni. Mondatai egyetlen lendülettel öntött darabok, s a gondolat kibomlásával bukik elének a sor. Kiemelt, előre és hátra dobott szókapcsolásai növelik az intellektuális izgalmat, a szünetek, rövid indulatszavak a drámaiságot fokozzák, érzékeltetik a szabólőrinci világ szerte-feszülő rendjét. Melléknevek, főnevek, igék viszonyát úgy tudja rendezni, hogy pusztán kapcsolásukkal számtalan árnyalatot fejez ki.

Költeményei mindig aprólékosan megrajzoltak, de a fogalmi pontosság vakító tisztasága, szemléletessége súlyt ad

²¹ SZABÓ L.: i. m.

a legkisebb elemnek is. Hasonlatot, díszítő jelzőt igen ritkán használ, s ha néha mégis, inkább a jellemzés, mint a színesség kedvéért. Nem a szavai, a helyzetei költőiek: „A dilettáns művész túlságos fontosságot tulajdonít a kifejezetten szép témáknak és a poétikus szavaknak, pedig költőileg mindaz szép, amit jól érzékeltetünk. Az igazi költészet főereje a közvetlenség, sőt közönségesség, vagy mondjuk így: a természetesség, illetve a természetesség látszata”.²² Az expresszionizmus gazdagon hullámzó, egymásra futó képei után most Baudelaire magas intenzitású, de nyugodt, kemény áradása emlékeztet Szabó Lőrinc új hangjára. Ez a pátosz és érzelgősségmentes stílus szolgálja a látszatokból kihántott, könyörtelenül logikus és törvényeihez hű gondolati rendszer gögős öntudatát.

Klasszikus sodrását pihenésként és kontrasztként néha-néha villanásnyira megállítja egy-egy élesre vágott hasonlat: „mint héjj az almát, borít a magány” (*Magány*), mondja egyszerűen és természetesen. Máskor meg finom gyöngéd-ségét csodáljuk képeiben: a lepke „lila szírom, kis lila láng” (*Farkasrét*). Milyen lebegő vibrálás az egész, a remegő szírom, a libegő láng, a szárnyait verdeső törékeny lepke.

Nyelve mindig tárgyilagos és egyszerű, de erőteljes. Szavai az expresszionizmus hatására dinamikusak, rendkívüli sűrített hangulati töltést hordanak, tele vannak rejtett helyzeti energiával. Ám tényleges érzelmi telítettségüket a mondat szó-fűzésében nyerik el, valóságos elektromos sorkapcsolással:

Hogy a napfény ráesett,
szinte szívdobogva nézem
ezüstszikrás börtönében
az ezüsthideg vizet.

Jég vagy! tűz vagy! gyönyörű!
tündértestü meztelenség,
voltam én is, és leszek még,
mint te, olyan egyszerű?

(*Egy pohár víz*)

²² SZABÓ L.: *Beszéd a költőkhöz* — Pesti Napló 1934. nov. 25. 28. (Újraközölve: *A költészet dicsérete*, 393)

Szabó Lőrinc szerint „Az igazi mondanivaló akkor születik meg az öntudat számára, amikor megszületett a témát pontosan tartalmazó szó, vagy szócsoport, az expresszió... Ha a költő szavai pontatlanok, plasztikátlanok, körülményesek, akkor nem is egyszerűek és nem világosak: csak körülbelül ragadják meg az érzés és gondolat körvonalait, s a kifejezés torzít, téved”.²³

Részint avantgard-hatásnak, részint közvetlenség-igénynek tudhatjuk be, hogy szinte programszerűen hirdeti az élőnyelvűséget, tudatosan pongyola. Gyakran használ kötőszavakat, spontán nyelvi ötleteket; gondolatiságot a vitatkozás közvetlenségével fejezi ki. A XX. századi városi beszéd színeit próbálja költészetébe építeni, az újságírás, a technikai civilizáció képeinek, szavainak természetes szükségességét hangsúlyozza: „... az emberi lelken kívül semmi titokzatosabb nincs a technikánál. Költészet és technika két testvér..., s egyik a művészetben, a teremtésben, abban, hogy igazi művöltükben mindig valami újat hoznak a világba, valamit, ami — olyan formában — még nem volt meg... A főtéma mindig az ember marad a költészetben s a „technikai” versek képek, szobrok és zenedarabok végeredményben valamennyien emberi megnyilatkozások. Művészi értéküket nem a téma, vagy a korszerűség, a modernség adja, s a technika akárhányszor csak egy hasonlat, egy célzás, egy kiindulópont bennük. Ami az emberen túlmegy, az programköltészet, programművészet volna... Igazi művész nem keresi és nem kerüli a technikát; szép, jó, hasznos vagy káros, nagyszerű vagy gonosz, de mindenképpen természetes jelenségnek tekinti a gépeket, századunk flórájában és faunájában”.²⁴

Tudatosan törekszik arra is, hogy a magyar nyelv modernebb, fogalni kifejezésekben gazdagabb, egyetemesebb, bizonyos értelemben nemzetközibb hangvételű legyen.

²³ SZABÓ L.: i. m.

²⁴ SZABÓ L.: *Technika és költészet* — Új Idők 1944. Húsvét 14. sz. 391–93. (Újraközölve: *A költészet dicsérete*, 418–23)

Ő maga, aki kitűnően beszél németül, angolul, franciául, s ezeknek a nyelveknek nemcsak modern változatát ismeri, hanem a régi és új nyelvjárásokat is, aki a latin-görög kultúrában tökéletesen otthonos, s számtalan fordításában bizonyítja, hogy e nyelveknek nemcsak kifejezéseit, de szellemét, hangulati zónáit is aprólcósan ismeri, megpróbálja mindezt a magyarba átültetni.

Valószínűleg közvetlenség és természetesség igényének tulajdoníthatjuk azt az érdekes sajátsgot, hogy költeményeinek tulajdonképpen nincs zenei hatása. Gondolati lüktetése, ismétlései, a mozgás állandó érzékeltetése mégis különös gördülékenységget, ütemes ringást ad sorainak:

Egymás alatt s egymás felett
s egymásba nyilván meztelen
omlásban, mint ha testtelen
hangok érkeznek süppeteg
s oly földöntúli szerelem
lelkével lüktetik tele
a levegőt, hogy a zene
megszületik a semmiben,

(Tenger)

A szabad vers helyett egyre inkább visszatér a kötött formákhoz, de sokszor keveri egy-egy versen, sőt soron belül is a hangsúlyt és az időmértéket. Régi virtuozitásával önti ki művei alakját, ám az izgatott, modern disszonanciát a hétköznapi keresetlen rímekkel oldja fel. Rímelése újszerű és merész, névelőt csendít össze szóvéggel vagy névelőt névelővel. Igen gyakori az enjambement, de egyre elegánsabban, észrevétlenebbül hajlanak át egymásba a sorok, noha szorosan összetartozó szerkezeteket szakítanak el egymástól, pl. névelőt a főnévtől. Bár felfedezi a legkötöttebb formát: a szonettet is, mégis, raffinált egyszerűségével, kompozíciós biztonságával tökéletesen kötetlennek, lazán szétfutó gyöngysornak hat minden verssora.

Mindig újabb és újabb kötöttségeket vállal magára, hogy könnyedségét, biztonságát, formaművészetét bizonyítsa.

Ahogy Nietzsche mondaná, Szabó Lőrinc vágya „bilincsbe verve táncolni”.²⁵

A költő maga így foglalja össze művészi szándékait: „Az igazi költészet . . . célja, az élő, új szépség, ami az egyensúly észrevehetetlen, édes fegyelmét, a kompozíció könnyed és megingathatatlan szilárdságát kívánja meg, és harmóniát követel még a diszharmónia ábrázolásában is. Az újnak és szépnek biológiailag történő megteremtése, a művészi alkotásnak egyetlen igazi módja, a tartalom és forma egyszerre születését jelenti . . . ”²⁶

²⁵ LUKÁCS GY.: *Nietzsche és a fasizmus* — Hungária 1946. 68.

²⁶ SZABÓ L.: *Dívatok az irodalom körül* — Az Est Hármas Könyve 1929. 83—116 (Újraközölve: *A költészet dicsérete*, 432)